

Директор департамента
Павлодарской области
Советов
Актюбинской области
Каз. СР

Исполнительный Комитет
ПАВЛОДАРСКОГО
ОБЛАСТНОГО СОВЕТА
Депутатов Тружеников

25. XII 1941 г.

№ 1852се

Павлодар, Джергинский. Из
даным Обл. УИИОД

Фигура

194

15

СОВ. СЕКРЕТНО
ЭКЗ. 2

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
КАЗАХСКОЙ С С Р - тов. УНДАСЫНОВУ

На № 1041 от 4 декабря 1941 г.

На территории Павлодарской области во всех районах проживает 9233 польских граждан. Большое скопление имеется в Баян-аульском, Павлодарском районах и в городе Павлодаре.

Из указанного количества на 20 декабря 1941 года работает 3 тысячи человек в колхозах, совхозах, МТС и предприятиях областного и местного значения.

Для руководства деятельностью польских граждан в городе Павлодаре проживает Ротмейстр-Овсепчик Казимир и имеет 37 представителей в районах. Указанные лица занимаются вопросами полного установления количества польских граждан в области и отправлении их в армию, так же устройством их на работу и часто обращаются в Облсовет об оказании материальной помощи, особенно продуктами для не трудоспособных польских граждан.

Как указано выше из 9233 человек работает только 3 тысячи человек на разных работах, а остальные не трудоспособны и нуждаются в помощи. Президиум областного Совета Союза ССР в начале самовольно и не организовано вывезти в Кушумов и в г.Ташкент, в совхозах, МТС и предприятиях граждан, работающих в указанных организациях "временно" и они опасаясь, что в период напряженной работы останутся без рабочей силы, начали польских граждан.

Отмечая, что в указанный период в организации, в которых Ротмейстр-Овсепчик Казимир со своим представителем в организации, не устраивают на работу во время напряженной работы не трудоспособных польских граждан.

Вопрос о выделении хлеба для не трудоспособных остался не решенным и проку Вазего указания.

Председатель Исполкома Облсовета
Депутатов Тружеников. -

/КОБЯНОВ/

Nadezhda Kubik
(Państwowe Archiwum Obwodu Pawłodarskiego,
Pawłodar, Kazachstan)
ORCID: 0000-0002-6950-128X
DOI: doi.org/10.60513/2VB7-6933

Tragedia losów
obywateli polskich na podstawie
dokumentów Państwowego Archiwum
Obwodu Pawłodarskiego

Deportacje przedstawicieli poszczególnych narodów i grup narodowo-etnicznych w głąb ZSRS, w tym do Kazachstanu, rozpoczęły się przed wybuchem II wojny światowej. Celowość tego działania tłumaczono koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa kraju. Tak więc w latach 1937–1938 Kurdowie, Ormianie, Turcy, Asyryjczycy i przedstawiciele innych grup etnicznych zostali wysiedleni z Azerbejdżanu i Armenii i przesiedleni do Kazachstanu. W latach 1940–1941 deportowano Polaków.

W wyniku zmowy z hitlerowskimi Niemcami, we wrześniu 1939 r. Związek Sowiecki zajął wschodnie terytoria przedwojennego państwa polskiego. Wschodnia Polska stała się częścią ZSRS. Ziemie te tworzyły zachodnie regiony Białoruskiej i Ukraińskiej SRS, a także weszły częściowo do Litewskiej SRS. Reżim sowiecki w kilku turach przeprowadził przymusowe wysiedlenie dużych grup mieszkańców tych regionów w głąb kraju jako elementów niebezpiecznych społecznie. W 1940 r. przeprowadzono trzy masowe wysiedlenia, które rozpoczęły się 10 lutego, 13 kwietnia i 29 czerwca. W maju i czerwcu 1941 r. na różnych terytoriach przeprowadzono kolejną, czwartą operację. Deportacje ludności cywilnej stały się najbardziej masowym rodzajem represji w latach 1939–1941 na terenach okupowanych.

Spółeczeństwo Polski wschodniej było wielonarodowe: na ziemiach tych od dawna mieszkali Ukraińcy, Białorusini, Polacy, Żydzi, Rosjanie, Litwini, Tatarzy, Romowie, przy czym polscy Żydzi stanowili według różnych szacunków od 8 do 10% miejscowej ludności. W wyniku migracji do ZSRS za obywateli polskich uznawano wyłącznie osoby narodowości polskiej, które mieszkaly na terytorium Zachodniej Ukrainy i Białorusi przed 1–2 listopada 1939 r., oraz tych przesiedleńców z Litwy, których miejsca zamieszkania znajdowały się na terenie państwa polskiego. Osoby narodowości ukraińskiej, żydowskiej i innej zgodnie z dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRS z 29 listopada 1939 r. były uważane za obywateli ZSRS, wyjątek uczyniono dla tych, które przybyły na terytorium Zachodniej Ukrainy i Białorusi z Polski po 1–2 listopada 1939 r. [1, L. 55 vol.].

Nie później niż 26 sierpnia 1941 r., na podstawie dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRS z 12 sierpnia 1941 r. o amnestii dla obywateli polskich, Rada Komisarzy Ludowych ZSRS i KC WKP (bolszewików) podjęły uchwałę o zwolnieniu obywateli polskich z więzień, miejsc zsyłki, miejsc zesłań skazanych, także osób objętych dochodzeniem, i zezwoleniu im na swobodny pobyt na terytorium ZSRS, z wyjątkiem terenów przygranicznych, stref zakazanych, miejscowości leżących na terenach objętych działaniami wojennymi i miast o reżimie pierwszej i drugiej kategorii¹.

Do obwodu pawłodarskiego wysłano głównie specjalnych przesiedleńców z zachodnich obwodów Ukraińskiej i Białoruskiej SRS. Według stanu na 25 września 1940 r.

¹ Chodzi o tzw. miasta zamknięte, istniejące w Rosji do dziś. Obowiązywały w nich ograniczenia, jeśli chodzi o możliwość wjazdu i zamieszkania. Taką kategorię nadawano miastom zazwyczaj z racji na ich znaczenie militarne bądź prowadzenie przez zlokalizowane na ich terenie ośrodki prac nad bronią atomową. Miast zamkniętych nie było na mapach, nie miały też nazw, a jedynie kody.

w obwodzie było 11 201 specjalnych przesiedleńców z Polski [2, L. 116-120]. Według stanu z 20 grudnia 1941 r. – obywatele polskich było 9233 [3, L. 15]. Większość z nich została osiedlona w rejonach bajanaulskim i pawłodarskim oraz w mieście Pawłodar. Większość przybyłej ludności stanowiły kobiety, dzieci, osoby niepełnosprawne oraz niezdolni do pracy z racji podeszłego wieku.

Halina Górską, wywieziona ze Szczuczyna w obwodzie białostockim 13 kwietnia 1940 r., wspominała, że pociąg przybył na stację Pawłodar 29 kwietnia. Tysiące Polaków wyladowano bezpośrednio na brzeg Irtysza. Na gołej ziemi, pod przenikliwym wiatrem spędzili trzy dni i dopiero 3 maja zostali rozesłani do różnych rejonów. Ośmioletnia Halina z rodzicami i siedmiorgiem rodzeństwa została przywieziona do sowchozu Akkulsij w rejonie kujbyszewskim, gdzie spędzili sześć lat. Podczas pobytu w Kazachstanie Górskim zmarło dwoje dzieci: osiemnastoletnia Marianna zamarła podczas zamieci śnieżnej, gdy wracała z pracy, sześciolatka Zofia zmarła z głodu. Ich matka Apolonia zmarła z głodu dwa miesiące przed powrotem do ojczyzny [4].

Rodzice Haliny Panasenko (z domu Wysoczyńska), c. Stanisława, narodowości polskiej, zostali deportowani do Kazachstanu z obwodu chmielnickiego (Ukraina) i osiedleni we wsi Andrejewka w obwodzie akmolińskim (rejon szortandyjski). Halina wspominała, że rodzina została „osiedlona w ziemiankach wykopanych w ziemi. Kazachowie pomogli nie umrzeć z głodu” [5, L. 49].

W warunkach niedoboru zasobów materialnych i żywnościowych przybycie takiej liczby przesiedleńców pogorszyło sytuację w regionie.

Wszyscy potrzebowali wsparcia żywnościowego i materialnego, stworzenia warunków mieszkaniowych i życiowych. Kwestiami tymi zajmowały się lokalne organy wykonawcze. Jednak nie zawsze udawało im się poradzić sobie z tym zadaniem.

Formalnie byłych obywateli polskich uważano za ewakuowanych, ale w rzeczywistości ograniczono im prawa w taki sam sposób, jak przedstawicielom innych deportowanych narodów. Specjalni osadnicy byli zobowiązani do przestrzegania ustalonego dla nich reżimu i porządku publicznego w miejscach osiedlenia oraz do przestrzegania instrukcji i rozkazów komendantury NKWD. Za ich naruszenie osadnicy podlegali karze administracyjnej w postaci grzywny lub aresztowania. Specjalni osadnicy nie mieli prawa opuszczać miejsca osiedlenia nadzorowanego przez komendanturę bez zgody komendanta. Samowolne oddalenie się było uważane za ucieczkę i pociągało za sobą odpowiedzialność karną. Na przykład 30 grudnia 1940 r. Zbigniew Gawęda s. Franciszka został skazany przez specjalną komisję przy NKWD ZSRS na pięć lat łagrów [6, L. 7 vol.].

Po zamożnej Polsce życie w Kazachstanie w warunkach wojny okazało się trudnym sprawdzianem dla byłych obywateli polskich. Polacy zjednoczeni wspólnym nieszczęściem starali się trzymać razem, dając sobie nawzajem moralne wsparcie. Zbierając się w mieszkaniach, w prywatnych rozmowach wyrażali niezadowolenie z warunków bytowych i materialnych, zakazu swobodnego przemieszczania się, nakazów administracyjnych państwa sowieckiego. Często rozmowy te stawały

się powodem aresztowań, gdyż krytyka władz sowieckich przez byłych obywateli innych państw była uznawana za działalność antysowiecką czy agitację profaszystowską.

Będący w Polsce fabrykantami Józef Szmusz Abramowicz, Naum Jenatanson Szajewicz oraz wywodzący się z takowej rodziny Mojżesz Szczupak Mordkowicz zostali skazani w 1940 r. jako elementy niebezpieczne społecznie. Po odbyciu kary przybyli do obwodu pawłodarskiego, gdzie „nie zaprzestali wrogiej pracy przeciwko rządowi sowieckiemu, ale kontynuowali w formie kontrrewolucyjnej agitacji wśród ludności. Antysowiecka działalność Szmusza i Jenatansona była zorganizowana, agitację prowadzono w mieszkaniu Szmusza wśród Polaków – specjalnych przesiedleńców... Systematycznie spotykając się w mieszkaniu, Szmusz i Jenatanson oczerniali życie ludzi pracy w ZSRS, przeciwstawiając je życiu w byłej Polsce, a także nie zapobiegali kontrrewolucyjnym atakom innych osób”. Szmusz, Jenatanson i Szczupak zostali skazani na 8, 10 i 7 lat pozbawienia wolności na podstawie art. 58–10 część 2² [7, L 26–28].

Latem 1941 r., po przywróceniu stosunków dyplomatycznych między ZSRS a Polską, na terenie Związku Sowieckiego powstała sieć przedstawicielstw (delegatur) ambasady RP, których głównym zadaniem była opieka nad obywatelami polskimi. W miejscach, gdzie takich osób było najwięcej, wybierano spośród nich zaufanych ludzi, których zadaniem było odnalezienie wszystkich kategorii ludności polskiej potrzebującej wsparcia. W ten sposób na przedstawicieli ambasady RP zostali wybrani: w okręgu bajanaulskim w przedsiębiorstwie „Majkainzołoto” – Leon Charowski, Bazyl Kuc, w przedsiębiorstwie „Ekibastuzugol” – Zofia Ossowska; w okręgu beskaragajskim – Helena Roszkowska-Głodzik; w rejonie irtyszkim – Solomon Fuks, w rejonie kaganowiczewskim – Feliks Leszczyk, w rejonie kujbyszewskim – Anna Giraj, w rejonie lebiażyńskim – Irena Brzozowska, w rejonie łożowskim – Wiera Kolasiewicz, w rejonie majskim – Helena Sosińska, w rejonie maksymogorkowskim – Rajmunda Załuska, w rejonie pawłodarskim – Janina Stefańska, w rejonie urlitubskim – Franc Kaszyński, w rejonie ciurupińskim – Ewa Podwińska [1, L. 130].

Delegatury zajmowały się kwestiami konsularnymi (sprawy obywatelstwa, wydawanie paszportów), dotyczącymi amnestii i uwolnienia obywateli polskich z więzień, obozów i osiedli specjalnych. W ich gestii leżało także ich zatrudnienie, zakwatero-

² Propaganda lub agitacja wzywająca do obalenia, podważenia lub osłabienia władzy radzieckiej lub do popełnienia pewnych zbrodni kontrrewolucyjnych (art. 58-2 – 58-9), a także dystrybucja, produkcja lub przechowywanie literatury o tej samej treści podczas masowych niepokojów lub wykorzystujących religijne lub narodowe uprzedzenia mas, lub w sytuacji militarnej, lub na obszarach, gdzie ogłoszono stan wojenny, pociąga za sobą rozstrzelanie lub ogłoszenie wrogiem ludu pracującego z konfiskatą mienia i pozbawieniem obywatelstwa Republiki Związkowej, a tym samym obywatelstwa ZSRS i wydalenie z ZSRS na zawsze, z dopuszczeniem okoliczności łagodzących zmniejszenia do pozbawienia wolności na okres nie krótszy niż trzy lata, z konfiskatą całości lub części mienia; https://ru.wikipedia.org/wiki/58-D1%8F_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F (dostęp z 25 II 2020 r.).

Polskie dzieci przed powrotem do ojczyzny, 1946 r.,
zbiory Państwowego Archiwum Obwodu Pawłodarskiego

wanie oraz opieka nad ludnością polską, w szczególności dystrybucja pomocy humanitarnej, organizacja polskich domów dziecka, sprawy bytowe itp.

W Pawłodarze działalnością obywateli polskich w 1941 r. kierował rotmistrz Kazimierz Święcicki (według innych dokumentów - Swintycki), który miał 37 przedstawicieli w rejonach. Głównym zadaniem była ewidencja liczby obywateli polskich w regionie, ich zatrudnienie, mobilizacja do Wojska Polskiego [3, L. 15].

Na liście priorytetowych zadań przedstawicielstwa w czerwcu 1942 r. znalazła się organizacja punktów żywnościowych dla dzieci i osób niezdolnych do pracy, organizacja magazynów, zakup krów, wysyłanie obywateli polskich do pracy, organizacja dla obywateli polskich kursów, przede wszystkim sanitarnych i laboratoryjnych, przygotowanie polskich dzieci do przyjęcia do szkół sowieckich [1, L. 2 t.].

Wacław Wróblewski s. Kazimierza zwracał się o pomoc do Pawłodarskiego Miejskiego Komitetu Wykonawczego: „Brak lepszej żywności i ciepłych ubrań są przyczyną mojej choroby, tracę zdolność do pracy, wpadając w niebezpieczeństwo długotrwałej choroby. Cóрка Mirosława (niemowlę) cierpi na krzywicę z powodu braku jedzenia, a cała rodzina, przy braku bielizny i mydła, od czterech miesięcy cierpi na świerzb, który można wyleczyć tylko poprzez utrzymanie czystości”. Dalej we wniosku była prośba o przydział bielizny, mydła, żywności dla rodziny z trójką dzieci [8, L. 51]. Stanisława Gruszevska pisała: „Proszę o pomoc żywnościową, a także proszę o ciepłe skarpetki, których naprawdę potrzebuję” [8, L. 100]. Michalina Zembla c. Stanisława zwracała się do komitetu wykonawczego: „Proszę o wydanie żywności. Mam siostrę Sofkę Zembla na moim utrzymaniu... Proszę wydać mi buty i ciepłe ubranie” [8, L. 151].

Dostarczanie żywności było dla przedstawicielstwa najważniejszym zadaniem, ponieważ wśród przybywającej ludności większość stanowiły osoby niezdolne do pracy, które nie otrzymywały racji żywnościowych przysługujących pracownikom. Delegatura była zaniepokojona sytuacją obywateli polskich, zwłaszcza tych mieszkających we wsi Majkain i ogólnie w powiecie bajanaulskim, ponieważ osoby niepełnosprawne, starcy i dzieci musieli jeść tylko chleb z braku gorącego jedzenia. Badając stan ich zdrowia, lekarka z przedstawicielstwa, Skowrońska, w raporcie do przedstawiciela Likkindorfa zauważyła, że znaczna część obywateli polskich nie była zatrudniona i nie otrzymywała chleba. Woda musiała być zdobywana z roztopionego śniegu i kałuż. W wiosce Majkain zdarzały się przypadki zgonów z wycieńczenia [1, L. 18].

W marcu 1942 r., za zgodą władz lokalnych i przy ich pomocy, przedstawicielstwo zorganizowało place zabaw jako punkty dożywiania dzieci obywateli polskich. Z miejsc tych mogły korzystać sieroty, dzieci robotników, jak też osób niepełnosprawnych i niezdolnych do pracy, a także dzieci chore i niedożywione. Aby wyżywić ludzi, wydawano mąkę ze specjalnych zasobów obwodu, wykorzystano także produkty otrzymane uzyskane z Ameryki i Anglii. Na przykład w lokalu przy ulicy 1 Maja 76 w Pawłodarze karmiono 283 dzieci oraz 137 osób starszych i niepełnosprawnych, w sumie 420 osób [1, L. 32].

Głód i brak normalnych warunków życiowych zmuszały osadników do przenoszenia się do miasta. 15 czerwca 1942 r. w Pawłodarze przebywało około 800 obywateli polskich, z czego 600 to byli zdolni do pracy dorośli, z których większość nie pracowała [1, L. 46].

Po zerwaniu stosunków sowiecko-polskich w 1943 r. polskie przedstawicielstwa na terenie ZSRS, w tym w Kazachstanie, zostały zamknięte. Pasporty i zaświadczenia wydane przez przedstawicielstwo ambasady RP w obwodzie pawłodarskim w latach 1942–1943 zostały przez władze sowieckie unieważnione. Niemal równocześnie z likwidacją przedstawicielstw, zgodnie z uchwałą Rady Komisarzy Ludowych ZSRS z 15 stycznia 1943 r., w miejscach specjalnych osiedli trwała przymusowa paszportyzacja osób posiadających wcześniej obywatelstwo polskie – akcja, która rozpoczęła się jeszcze w 1939 r., po zajęciu Polski, w wyniku czego sytuacja osadników pod względem prawnym uległa pogorszeniu.

Aresztowano wiele osób, które odmówiły przyjęcia sowieckiego paszportu, zachowały polskie dokumenty i to właśnie z nimi wiązały nadzieje na powrót na wyzwoloną od nazistów polską ziemię.

W marcu 1943 r. pawłodarskie NKWD wszczęło postępowanie karne przeciwko Kazimierze Kasperskiej c. Jana na podstawie art. 16–192 ust. „a” części 2 kodeksu postępowania karnego RFSRS. Podczas paszportyzacji w Pawłodarze Kasperska kategorycznie odmówiła przyjęcia paszportu ZSRS, demonstracyjnie „stwierdzając, że uważa się za obywatela Rzeczypospolitej Polskiej lub polską poddaną, jednocześnie nie posiadając dokumentów potwierdzających ten fakt”. Sama Kasperska wyjaśniła podczas przesłuchania: „Odmowę przyjęcia paszportu motywuję tym, że w czasie wojny nie chcę otrzymać paszportu, kiedy wojna się skończy, otrzymam paszport i pojedę do ojczyzny, do Rzeczypospolitej Polskiej”. W maju 1943 r. Kasperska została skazana na dwa lata więzienia i pięć lat pozbawienia praw. Po ogłoszeniu wyroku, pod naciskiem okoliczności, które pozbawiły ją nadziei na powrót do ojczyzny, zgodziła się na przyjęcie sowieckiego paszportu i została zwolniona z aresztu [9, L. 17–18].

W 1943 r., po likwidacji polskiej placówki dyplomatycznej w Pawłodarze, działalność utworzonych przez nią instytucji charytatywnych została uznana przez władze za nielegalną, więc przedszkole, apteka, magazyn, dom dla niepełnosprawnych i osób starszych zostały przekazane pod jurysdykcję odpowiednich wydziałów obwodowego komitetu wykonawczego, a szefami instytucji zostali mianowani „obywatele sowieccy”. W rejonach wszystkie polskie placówki (stacje żywienia, stołówki, domy starców i sierot) w okresie marzec – kwiecień 1943 r. miały zostać zlikwidowane jako nielegalnie zorganizowane, dzieci oraz osoby starsze i niepełnosprawne oddane pod opiekę obywateli polskich, a dzieci bez krewnych umieszczono w sierocińcach [10, L. 9].

Sytuacja żywnościowa ciągle pozostawała zła. Listy z prośbą o uwolnienie funduszy na chleb i ubrania z rejonu Pawłodaru były teraz kierowane do obwodowego i miejskiego komitetu wykonawczego.

В Продторг в Павлодаре.

от Павлодарского Комитета
Майкаини

Доверенное лицо Польского Посольства Лев Шитонов Харовский и Польский Комитет в Майкаине, действующие от имени всех польских граждан, проживающих в Майкаине и окрестностях, обращаются к Вам с просьбой оказать нам содействие, так как положение наше в течение последних недель значительно ухудшилось.

Перво договором мы не пользовались гражданскими правами но советские власти снабжали книжками всех рабочих если же кто не был в состоянии работать, приписывали его в качестве иждивенца на заборные книжки родственников. Для всех трудоспособных работы хватало.

В настоящее положение другое: работы сократились и дальше сокращаются. В Майкаине рабочих с октября месяца, осталось приблизительно лишь 100 человек, которых часть вероятно будет еще уволено. Как видно из этого, более 75 человек преимущественно трудоспособных, остается со своим семейством без хлеба которого здесь как и других продуктов, без заборных книжек кушать вообще невозможно. Такова же участь не трудоспособных и иждивенцев. ^{Работы еще меньше.} Майкаини снабжает рабочих на месте иждивенцы и неработающие лишь в весьма ограниченной степени могут его пользоваться, resto для них вообще закрыт вход. Дома же у никого нет запасов, и поэтому даже семейства, в которых мало людей работает, начинают голодать. Те же, в которых нет рабочих сегодня уже находятся в совершенно безвыходном положении.

Мы уверены что наше правительство заботится о нас и договорится с советскими властями на этот счет содержащих всех польских граждан, увезенных из пределов Болоши. Но пока это наступит мы должны искать у Вас свои помощи.

Ввиду того, что в Майкаине работы не хватает, переизнать же ейчас куда-либо в здешних условиях не были бы надежны, нам остается лишь один возможный выход: просить о временном снабжении хлебом и другими продуктами всех польских граждан проживающих здесь, неспособных работать или утративших работу, из за сокращения штатов. Касалось бы это в равной степени иждивенцев с производства потому только, что они не могут выполнить повышенной военной нормы физической

работы к которой не привыкли, которой здесь сами не чекали, но от которой полного выполнения ни в коем случае не уклонялись. Выход все они видят без хлеба.

Мы обращались к местным властям, просили разрешения на открытие столовой на жилищной площадке для польских граждан, даже переработки и снабжения их хлебом. Получив ответ, что это не лежит в возможностях здешнего преднабав и продовольствия, инициатива продовольственный фонд ограниченный лишь на работы и что это дело решить в нашу пользу можно лишь в Павлодаре, мы решили просить Вас рассмотреть это дело и отпустить нашим переработкам соответственный продовольственный фонд, который дал бы им возможность получать ежедневно норму хлеба и пищу из столовой. В связи же с тем, что почти половина майкашских поляков живет далеко от города, на жилищной площадке было бы весьма желательным открыть там столовую.

Мы надеемся, что наше обращение к Вам окажется целесообразным и что Вы найдете возможность принять немедленно все меры, чтобы не дать нам погнущую голодной смертью.

Майкаш 5. X. 1941г.

Мари Александровна
Секретарь Комитета

Председатель Комитета: Maria Fallan

Доверенное лицо:
Польского Посольства
L. Chacornac

Szefowie przedsiębiorstw wstawiali się za specjalistami. Na przykład przewodniczący spółdzielni „Obróbka drewna” zwrócił się do obwodowego komitetu wykonawczego z prośbą o udzielenie pomocy mistrzowi tokarni: „Tow. Sergiusz Wróblewski, s. Ostapa, pracuje przy naszej produkcji od kilku lat, [to] najlepszy stachanowiec produkcji, który otrzymał przechodnią nagrodę spółdzielni, systematycznie wypełniając normy o 300–400%, który wyuczył niejednego ucznia. Rodzina towarzysza Wróblewskiego składa się z żony, która niedawno cierpiała na poważną chorobę, i rocznego chorego dziecka. Zarząd spółdzielni zwraca się z prośbą o pomoc towarzyszowi Wróblewskiemu i jego rodzinie w każdy możliwy sposób” [8, L. 51].

W celu rozwiązania tych problemów, 24 maja 1943 r. na polecenie Ludowego Komisariatu Handlu ZSRS (LKH) nr 3205/1811 utworzono Departament Zaopatrzenia Polaków ewakuowanych z zachodnich regionów Ukrainy i Białorusi na tyły ZSRS – „Uprosobtorg” [11, L. 35]. W miejscach lokalizacji magazynów bazowych, dawniej prowadzonych przez polską ambasadę, powołano Instytut Komisarzy LKH ZSRS z odpowiednim aparatem. W Pawłodarze magazyny zorganizowane w 1941 r. przez polskie przedstawicielstwo do spraw magazynowania towarów otrzymanych z zagranicy i ich dystrybucji wśród obywateli polskich, zostały w 1943 r. przekazane LKH ZSRS, który przejął kontrolę nad dystrybucją towarów. Baza „Uprosobtorga” znajdowała się na rynku kołchozowym i oprócz obwodu pawłodarskiego obsługiwała rejony: kułundynski, karasucki i sławgorodzki na terytorium Ałtaju [11, L. 42]. W celu ewidencjonowania artykułów spożywczych i przemysłowych w magazynach oraz ich dystrybucji wśród polskich instytucji i ludności, na miejscu powołano spośród obywateli polskich zamieszkających na tym terenie komisje pomocy. Składały się one z 5–9 osób, w zależności od liczby Polaków mieszkających w okolicy. Komisje były nadzorowane przez Związek Patriotów Polskich (ZPP) i rozpatrywały wnioski o pomoc złożone przez instytucje i szczególnie potrzebujących obywateli polskich na otrzymywanie towarów i żywności. Ostateczny podział był dokonywany na posiedzeniu komisji pomocy z udziałem inspektora wyznaczonego na stanowisko przez ZPP i kierowanego przez komisarza LKH ZSRS.

W celu określenia potrzeb ludności polskiej i zapotrzebowania na różne artykuły, inspektor był zobowiązany do wyjazdu do miejsc zamieszkania Polaków. Towary i żywność były dystrybuowane przede wszystkim wśród polskich placówek dziecięcych i szkolnych, placówek charytatywnych (domy inwalidów, szpitale itp.) oraz wśród ewakuowanych obywateli polskich, których członkowie rodzin przebywali w Armii Czerwonej, dywizji im. Tadeusza Kościuszki, w armiach sojuszników i niewoli niemieckiej.

Niedożywienie powodowało różne stopnie nasilenia szkorbutu, ślepoty nocnej, gruźlicy płuc, kości i stawów, szczególnie u dzieci, oraz innych chorób. Lekarz z Ambasady RP w Pawłodarze, M. Skowrońska, zgłosiła pięć przypadków śmierci we wsi Majkain spowodowanych wycieńczeniem (Belja, Mirek, Bogdan Aksentowicz) [1, L. 18].

Do dystrybucji towarów przystąpiono w lipcu 1943 r. Główną część stanowiły produkty spożywcze: mąka, cukier, tłuszcz itp. Zauważono przy tym, że w magazynach nie było naczyń ani sprzętów gospodarstwa domowego: kubków, wiader, miednic,

umywalek. Aby zaspokoić potrzeby ludności co do zaopatrzenia w te artykuły, pełnomocnik LKH ZSRS dla obwodu pawłodarskiego, Pirogow, był gotów samodzielnie wykonać umywalki z dostępnych w magazynach metalowych pojemników na produkty, o czym pisał w liście do szefa „Uprosobtorgu” Iwanowa z 11 sierpnia 1943 r. W tym samym piśmie zaznaczył, że w magazynach absolutnie nie było artykułów dziecięcych, więc rozdawano ubrania dla dorosłych, ponieważ można je było przerobić, a obuwia dziecięcego, którego pilnie potrzebowano, brakowało [11, L. 51].

W sierpniu 1945 r. rozpoczęto przygotowania do repatriacji obywateli polskich. Przy pawłodarskim Obwodowym Komitecie Wykonawczym utworzono specjalną komisję składającą się z przewodniczącego obwodowego komitetu D. Kerimbajewa, przedstawiciela Prokuratury Obwodowej Sagitova, zastępcy szefa departamentu obwodowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Gawrilina. Komisja pracowała od 4 grudnia 1945 r. do 15 lipca 1946 r. Do jej zadań należało m.in. ustalanie prawa do opuszczenia terytorium ZSRS i wjazdu do Polski, sporządzanie list i faktyczne przesiedlenia. Listy opracowywano na podstawie osobistego oświadczenia (lub oświadczenia głowy rodziny). Osoby będące obywatelami polskimi przed 17 września 1939 r. mogły opuścić ZSRS. Fakt posiadania obywatelstwa musiał być poświadczony dokumentami, np. paszportem sowieckim z odpowiednim znakiem świadczącym o przynależności wnioskodawcy do obywatelstwa polskiego, polskim paszportem, polską legitymacją wojskową, aktem urodzenia, dyplomem, zaświadczeniem o amnestii itp.

W związku ze zbliżającą się repatriacją komisja kategorycznie wezwała do zebrania wszystkich polskich sierot, których w tym czasie, według informacji Zarządu Głównego ZPP w ZSRS, w obwodzie pawłodarskim było 207. Z tego tylko 125 umieszczono w małych grupach w lokalnych domach dziecka, aż do czasu wyjazdu do 1–2 specjalnych domów dziecka lub 4–5 oddziałów przy lokalnych domach dziecka, aby „zorganizować pracę z dziećmi w ich ojczystym języku i przygotować je do odesłania do domu” [1, k. 182].

Raport komisji z 22 lipca 1946 r. odnotowuje, że na początku jej pracy na terytorium obwodu pawłodarskiego naliczono 6311 obywateli polskich objętych porozumieniem sowiecko-polskim z 6 lipca 1945 r., w tym dzieci do 14. roku życia – 1575.

Do 15 lipca 1946 r. do komisji obwodowej wpłynęło 3769 wniosków. Przy rozpatrywaniu wniosku o wyjazd do Polski 3697 osób otrzymało pozwolenie na wyjazd, a prawa opuszczenia ZSRS odmówiono 72 osobom (z powodu braku dokumentów potwierdzających narodowość polską lub żydowską). 49 osób spośród uprawnionych zrezygnowało z wyjazdu do Polski, 13 osób zmarło, 6 wyjechało do innych obwodów, 4 osoby nie przyjechały odebrać zaświadczenia, 15 osób wyjechało pojedynczo na polecenie delegacji sowieckiej [12, L. 2-3].

W Pawłodarze w centrach rejonowych wyznaczono stołówki i pomieszczenia, w których przez jakiś czas mieli przebywać obywatele polscy, wydzielono też fundusze żywnościowe. Na tymczasowe zakwaterowanie obywateli narodowości polskiej i żydowskiej przybyłych z rejonów przeznaczono barak nr 2 stoczni (dla 100 osób),

klub technikum mleczarskiego (dla 100 osób), dom dziecka (dla 50 osób). W razie potrzeby zamierzano dodatkowo przeznaczyć dla nich lokal klubu zakładu „Ok-tiabr” i drugą salę kina – 75 osób [13, L. 27, 27v.].

Polski Rząd Jedności Narodowej przekazał żywność na pomoc repatriantom – byłym obywatelom polskim narodowości polskiej i żydowskiej. W tym celu przesłano do bazy: mleko – 20 000 kg, ryby – 20 000 kg i groch – 7310 kg. Z towarów przemysłowych (ładunek UNRRA³) dla repatriantów przeznaczono 6 miejsc (tak w dokumencie) flaneli, 83 pudła butów, 19 worków odzieży, 21 pudeł tkaniny bawełnianej, 5 bel koców i prześcieradeł. Dystrybucja rzeczy z UNRRY odbywała się dwuetapowo: 65% produktów żywnościowych oddano byłym obywatelom polskim od razu, w równych racjach, pozostałe 35% żywności przekazywano repatriantom w okresie formowania się eszelonów [14, L. 69–71].

Ponadto powracający obywatele otrzymywali żywność zgodnie z ustalonymi normami według rozporządzenia Ministerstwa Handlu ZSRS. Ze środków Specjalnej Organizacji Handlowej wydano 23 632 puszek konserw rybnych, 17 724 sztuki mleka w puszkach itp. Ze środków Regionalnego Komitetu Wykonawczego, w celu udzielenia jednorazowej pomocy potrzebującym, 436 rodzin otrzymało 48 000 rubli, 1181 m tkanin bawełnianych i 225 par butów. Wychowankom domów dziecka przekazano po dwa komplety nowych ubrań i butów [12, L. 3].

Bez wątpienia repatriacja obywateli polskich dla rządu sowieckiego miała istotne znaczenie polityczne, należało ją przeprowadzić bez zakłóceń, dlatego repatriantom udzielano pomocy żywnościowej i handlowej.

Należy zauważyć, że w czasie wojny i powszechnych braków obywatelom polskim przydzielono wystarczającą ilość żywności, odzieży, innych niezbędnych w drodze towarów, zorganizowano transport do punktów wysyłkowych, zakwaterowanie na czas oczekiwania, pomoc medyczną i inną.

Wyjazd obywateli polskich odbywał się specjalnymi pociągami: pierwszy transport składający się z sześciu wagonów, w których mieściło się 1670 osób, wysłano 19 lutego 1946 r. [12, L. 2o6.].

³ UNRRA - Administracja Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Rehabilitacji (UNRRA) została założona w 1943 r., aby nieść pomoc na terenach wyzwolonych spod władzy państw Osi. 52 kraje uczestniczące wniosły w 1943 r. fundusze w wysokości 2% ich dochodu narodowego. Około 4 mld dolarów wydano na dostawy żywności i leków, odbudowę usług publicznych, rolnictwo i przemysł. Większość pomocy trafiła do Chin, Czechosłowacji, Grecji, Włoch, Polski, Białoruskiej SRS, Ukraińskiej SRS i Jugosławii. Z pomocą UNRRA około 7 mln przesiedleńców powróciło do krajów, w których mieszkali przed wojną. Tworzono obozy dla osób przesiedlonych, w których zamieszkało około 1 mln uchodźców, którzy nie chcieli wracać do ojczyzny. Ponad połowa wszystkich funduszy pochodziła ze Stanów Zjednoczonych, a wszyscy trzej prezesi UNRRA byli Amerykanami.

Джун-Кодук.....	/Кагановичский/	20
Ермак.....	"	30
Грозновка.....	"	20
Ваян-Аул.....	/	
		Итого.....
		90

Ваян-Аул.....	/Ваян-Аульский/	40
Майкаин.....	"	70
Дес-Шутиналь.....	"	20
Найзатас.....	"	10
		Итого.....
		140

Павлодарский 6.....	/Павлодарский/	10
Сорноренк.....	"	10
Кариювка.....	"	10
Зангар.....	"	10
Чекати.....	"	10
Совхоз 499.....	"	10
		Итого.....
		60

Семиярск.....	/Васкарагайский/	50
Рамдан.....	"	10
Семеновка.....	"	10
Мостик.....	"	20
		Итого.....
		90

Майск.....	/Майский/	80
------------	-----------	----

Домы для Стариков..... 10/по 25 человек/
Итого 250 "

Краснокутск.....	/Кулб./
Качирн.....	/М. Горков/
Иртышск.....	/Иртышский/
Успенка.....	/Лозовский/
Лебяже.....	/Лебяженский/
Чербакти.....	/Цирюшинский/
Ерма.....	/Кагановичский/
Майкаин.....	/Ваян-Аульский/
Семиярск.....	/Васкарагайский/
Майск.....	/Майский/

10 Интернатов, по 40 человек в : Краснокутск, Октябрьск, Иртышск,
Успенка, Лебяже, Чербакти, Ермак, Майкаин, Семиярск, Майск.
Детей в Детдомах..... 280
" в Детсадах..... 980
" в Интернатах..... 400

Итого..... 1580

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ПОЛНОМОЩЕСТВА

В. А. Киндруп
Д. А. КИНДРУП
АТТАШЕ

Павлодар 15.11.1942г.

W związku z dużą liczbą odjeżdżających i opóźnieniami w wysyłaniu pociągów, obywatele polscy w liczbie 3 tys. osób zgromadzonych na stacjach odjazdowych znajdowali się w trudnych warunkach. W czasie wyjazdu drugiego i trzeciego pociągu lokale dla reewakuowanych nie zostały zapewnione na czas, z powodu braku transportu przybysze z rejonu Bajan-Aul musieli spędzić dwie noce nad brzegiem Irtysza, na terenie ZPP, przeznaczonym dla 100 osób, umieszczono 200 reewakuowanych, z czego 50 osób było zmuszonych do spędzenia nocy na podwórku, a w pomieszczeniach technikum mleczarskiego, zaprojektowanych dla 400 osób, zakwaterowano 730 osób [12, L. 115].

W związku z silnymi mrozami, śnieżycami i oddaleniem stacji kolejowych od miejsc zamieszkania Polaków, Obwodowy Komitet Wykonawczy zwrócił się do Rady Komisarzy Ludowych o przesunięcie wysyłek kolejnych eszelonów na koniec kwietnia – maj 1946 r. [12, L. 196].

Drugi pociąg, liczący 62 wagony, wysłano 9 maja (wiozł 1545 osób), trzeci, z 60 wagonami, odjechał 16 maja (1490 osób), czwarty (47 wagonów) wysłano 23 maja (jechały 1203 osoby). 20 lipca 1946 r. wyjechało ostatnich 47 osób, które z różnych powodów nie mogły wyjechać wcześniej.

24 czerwca 1946 r. 97 dzieci z domów dziecka wysłano do Polski w specjalnie wydzielonych wagonach osobowych, w towarzystwie personelu sierocińca i przedstawiciela obwodowego wydziału oświaty ludowej [12, L. 2v.].

Do przejść granicznych dworca brzeskiego pociągi jechały w eskorcie naczelników, następnie pasażerowie przesiedli się do polskich wagonów i, zgodnie z dokumentacją, zostali przekazani przedstawicielom państwa polskiego.

Po zakończeniu masowej wysyłki repatriantów baza Urzędu Handlu Specjalnego została zlikwidowana, majątek przekazano obwodowemu urzędowi ds. handlu [14, L. 69–70].

Narody deportowane podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, w tym wysiedlone z terenów Polski Wschodniej, które stały się częścią ZSRS, doświadczyły ciężkich procesów: wygnania, ograniczania praw obywatelskich, głodu. Dużej pomocy, pomimo trudności, udzieliły im organy wykonawcze obwodu pańłódzkiego wspólnie z przedstawicielstwem Ambasady RP, co umożliwiło skuteczne rozwiązywanie problemów związanych z zakwaterowaniem, gospodarstwem domowym obywateli polskich, ich życiem duchowym i kulturalnym. Pod wieloma względami to właśnie dzięki działalności przedstawicielstwa wraz z organami wykonawczymi zdecydowanej większości obywateli polskich udało się przetrwać najcięższe lata wojny i powrócić do ojczyzny.

Bibliografia:

1. Государственный архив Павлодарской области (ГАПО). Ф.646. Оп.1. Д.213.
2. Архив Президента Республики Казахстан (АП РК). Ф.708. Оп.4/2. Д.55. Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов. Т.3. – Алматы: LEM, 2019. – С.119.
3. ГАПО. Ф.646. Оп.1. Д.178.
4. Покидаева Н. Незатиhaющая боль души. – Звезда Прииртышья. – 1998. – 6 октября. – № 118.
5. ГАПО. Ф.427. Оп.6. Д.100.
6. ГАПО. Ф.864. Оп.3с (рассекреченная). Д.1382.
7. ГАПО. Ф.864. Оп.3с (рассекреченная). Д.1785.
8. ГАПО. Ф.17. Оп.1. Д.167.
9. ГАПО. Ф.336. Оп.2. Д.99.
10. ГАПО. Ф.646. Оп.1. Д.288.
11. ГАПО. Ф.467. Оп.1. Д.1.
12. ГАПО. Ф.646. Оп.1. Д.414.
13. ГАПО. Ф.17. Оп.1. Д.181.
14. ГАПО. Ф.467. Оп.1. Д.14.

Słowa kluczowe:

deportacje, obywatele polscy, specjali ni osadnicy, repatriacja, Pawłodar, Kazachstan